

Одне із самих складних питань: вроджені здібності, чи вони формуються в процесі онтогенезу? "Уроджений", "природжений" звичайно розуміються в змісті "отриманий від природи", "переданий у спадщину"; але з наукової точки зору це не строго, і надається перевагу терміну "спадковий".

Відповіді на поставлене питання дуже суперечливі, часто протилежні. І на користь кожної альтернативи приводяться свої докази.

Основні з них такі:

- звичайно рахується, що доказом уродженості здібностей служить їхній ранній прояв у дитини; так, у Моцарта здібності виявилися з трьох, у Гайдна - з чотирьох років;

- про уродженість здібностей стверджують також на основі повторення їх у нащадків видатних людей; часто приводяться приклади обдарованих сімей і навіть цілих династій: Бахів, Дарвінів і ін.;

- вражаючі результати отримані в дослідженнях на тваринах із застосуванням методу штучної селекції; вони свідчать про можливість накопичення генетичної схильності до успішного навчання.

Для обговорення питань про те, яка велика роль генотипічних передумов здібностей і наскільки успіх у їхньому розвитку залежить від спадкових задатків, потрібно роздивитися протилежні факти, що показують дію зовнішніх умов, а також виховання і навчання.

А вони такі:

- до менш точних, але достатньо вражаючих результатів ставлять результати діяльності видатних педагогів; відомо багато випадків, коли в різних областях діяльності навколо одного учителя виникала велика група талановитих учнів, по чисельності і рівню здібностей не пояснена з точки зору законів статистики;

- більш точні докази подають факти масового розвитку деяких спеціальних здібностей в умовах визначених культур; так, звуковисотний слух, основа музичного слуху, виявляється багато менш розвитим у досліджуваних слов'янських національностях, чим у в'єтнамській (тут потрібно зауважити, що у в'єтнамській мові висота звуку несе смислорозрізняючу функцію, тоді як у слов'янських мовах цього немає); вважається, що цей приклад показує фундаментальний внесок умов середовища і вправи у формуванні здібностей;

- достатньо переконливі докази, отримані в дослідженнях на тварин із застосуванням методу штучної селекції; вирощування відібраних поколінь "розумних" пацюків в умовах повсякденного враженнями середовища і поколінь "дурних" пацюків в умовах збагаченого середовища з'ясувало, що показники останніх виявилися вище.

У результаті можна зробити висновок, що жодна із полярних відповідей про походження здібностей невірна. Думка про генетичну обумовленість здібностей конкретніше говорить про те, що вони "з'являються" - без процесу розвитку.

Думка про те, що усьому можна навчити або навчитися, приклавши старання, містить помилку нерозрізнення захоплюючої праці-гри, що

породжується сильною потребою, і праці-обов'язку; не можна навчити людину, якщо немає її власної активності, бажання і захопленості.

Отже, **існують природні передумови здібностей - їх задатки.** Але наскільки проявляться задатки, залежить від умов індивідуального розвитку. За результатами цього розвитку неможливо сказати, який був внесок задатку; засобів визначення міри участі генотипічного чинника поки теж немає. Становлення і розвиток здібностей, певне, пов'язане з проходженням дитини через різноманітні сенситивні періоди з можливим наuczінням у ці періоди по типу фіксування. Невід'ємна компонента здібностей - підвищена мотивація, що забезпечує інтенсивну й одночасно "природно" організовану діяльність, необхідну для розвитку здібностей.

Несприятливі умови для розвитку здібностей можуть бути різноманітні - і буденне середовище, і несприятливі загальні умови виховання, і неправильне поводження з мотивацією.

Розвиток здібностей

Дуже гостро стоїть проблема виявлення механізмів формування і розвитку здібностей. Тонкі механізми цього ще не відомі, але деякі дані є. Насамперед це - дані про сенситивні періоди формування функцій. Стосовно спеціальних здібностей можна припустити, що їхні функціональні структури теж мають свої сенситивні періоди.

Ще одне питання, безпосередньо пов'язане із розвитком здібностей, - особливості мотивації. Обдаровані діти виявляють сильну тягу до занять тієї діяльності, до якої вони спроможні, і можуть день у день годинами займатися нею, не стомлюючись і як би зовсім не напружуючись. Для них це - одночасно праця і гра. Навколо цих занять концентруються усі їхні інтереси. Важко визначити, як тут пов'язані високі досягнення й емоційна захопленість, що тут причина і наслідок. Певне, обидва чинники взаємозалежні і взаємо підсилюються.

Несприятливі умови для розвитку здібностей можуть бути різноманітні: буденне середовище викликає недостачу зовнішніх вражень; несприятливі загальні умови виховання - витрати дитиною енергії на неконструктивні переживання; неправильне поводження з мотивацією, начебто зайвого примусу, - погасити спонтанну активність дитини, "засушити" здібність.

Види здібностей

Здібність - сукупність уроджених анатомо-фізіологічних і набутих регуляційних властивостей, що визначають психічні можливості людини в різноманітних видах діяльності.

Кожна діяльність пред'являє комплекс вимог до фізичних, психофізіологічних і психічних можливостей людини.

Здібності - міра відповідності властивостей особистості вимогам конкретної діяльності.

Різняться загальні і спеціальні здібності. **Загальні здібності** необхідні для усіх видів діяльності. Вони підрозділяються на **елементарні** - здібності до психічного відбитку дійсності, елементарний рівень розвитку сприйняття,

пам'яті, мислення, уяви, волі і **складні** - здібності до навчання, спостережливість, загальний рівень інтелектуального розвитку й ін. Без відповідного рівня розвитку елементарних і складних здібностей людина не може включитися ні в один із видів людської діяльності.

Взаємодія людини зі світом здійснюється у формі специфічної людської активності - діяльності. **Діяльність** - це функціональна взаємодія людини з дійсністю, спрямована на її пізнання і перетворення з метою задоволення своїх потреб. Тільки в діяльності реалізуються психічні можливості людини. Сама ж діяльність безупинно удосконалюється в силу постійного розвитку, зростання людських потреб.

На відміну від поведінкової активності тварин діяльність людини пов'язана з одержанням продуктів діяльності, що мають споживчу цінність. Діяльність пов'язана зі здатністю особистості до свідомої постановки цілі, застосуванню раніше вироблених і формуванню нових умінь і навичок, використанню знарядь і засобів діяльності.

Відповідно до видів діяльності різняться **спеціальні здібності** - графічні, художньо-літературні, конкретно-наукові (математичні й ін.), практично-організаційні й ін.

У структурі особистості істотні не тільки окремі здібності, але і їхні комплекси, найбільше відповідаючі повним вимогам широких сфер діяльності.

Висока здібність до конкретного виду діяльності - талант, а комплекс здібностей, що забезпечують успіх у визначеній сфері діяльності, - **обдарованість**. Вищий рівень здібностей, втілений у епохально значимі здійснення, - **геніальність** (від лат. genius - дух).

Спеціальні здібності, що формуються на основі загальних здібностей у процесі фахового навчання. Талант - найвищий рівень творчих можливостей у конкретному виді діяльності. Геніальність - вищий рівень здібностей, втілений в епохальне значимі здійснення. Загальні складні здібності - загальний рівень інтелектуальної організації індивіда, що формується в процесі загальної освіти. Обдарованість - загальна здатність до визначених сфер діяльності. Загальні елементарні здібності - психомоторна і сенсорна організація індивіда, що базується на його задатках.

Психічні особливості обдарованості і тим більше геніальності виявляються у високорозвиненому інтелекті, нестандартності мислення, у його комбінаторних якостях, потужній інтуїції. Образно говорячи, талант - влучення в ціль, у яку ніхто не може потрапити; геніальність - влучення в ціль, яку ще ніхто не бачить.

Передумовою геніальних здійснень служить творча одержимість, пристрасть до пошуку принципово нового, прагнення до найвищих досягнень у різноманітних сферах загальнолюдської культури. Обдаровані люди відрізняються раннім інтенсивним психічним розвитком. Розвитку обдарованості і геніальності сприяють сприятливі соціальні умови, що не сковують нестандартні риси особистості. Товариство повинно бути

насичено духом визначених соціальних чекань для того, щоб з'явився відповідний геній.

Спеціальні здібності - це психологічні особливості індивіда, що забезпечують можливості успішного виконання визначеного виду діяльності - музичної, сценічної, літературної й ін. Розвиток спеціальних здібностей спирається на відповідні задатки, - наприклад, музичний слух і пам'ять.

Про спеціальні здібності можна говорити в двох планах:

- як про здібності в якійсь області психічної діяльності; сюди відносяться перцептивні, мністичні, логічні здібності й ін.;

- як про здібності до визначеного типу діяльності; сюди відносять лінгвістичні, художні, педагогічні та ін.

Здібності другого типу, як правило, описуються на базі першого типу, і тести для їхньої діагностики включають завдання для діагностики здібностей першого типу.

Показано існування особливих сенситивних періодів, протягом яких розвиток спеціальних здібностей відбувається особливо сприятливо. Так, для музичних здібностей це період до п'яти років, коли активно формується музичний слух і пам'ять.

У силу багатозначності задатків можливо формування спеціальних здібностей на достатньо різноманітній анатомо-фізіологічній основі. Визначений рівень спеціальних здібностей (математичних, художніх і ін.) можна сформулювати практично в будь-якої здорової дитини. Тому є реальні підстави для спрямованого розвитку здібностей дітей в умовах спеціально організованого навчання.

Мовні здібності

Чи правда, що жінки говорять більше чоловіків? Відповіді на це питання було присвячене вивчення впливу статевих розходжень на розвиток мови в різних вікових групах. Автори враховували при цьому положення про відсутність розходжень у швидкості структурного розвитку серед хлопчиків і дівчаток у дитинстві і дитячому віці. Розходження в мовних здібностях виявилися лише по декількох показниках (при позитивному зсуві в "жіночу" сторону) - словниковому запасі, мовної активності і ясності спілкування.

У підлітковій групі також було відзначено незначне переваження мовних показників дівчат в артикуляції, тобто чіткості вимови звуків. Можливо, відзначають автори дослідження, ці розходження пояснюються більш раннім фізичним дозріванням дівчаток, що, таким чином, раніш стають "біологічно готові" для розвитку мовних навичок. Проте виникла і соціально-орієнтована інтерпретація, заснована на визнанні впливів стереотипів. Майкл Льюїс встановив у спеціальному дослідженні, що матері частіше говорять із своїми доньками.

Генетичний аспект особистості від задатків до здібностей

Генетичний аспект психологічної характеристики особистості визначає рівень її розвитку як цілісної системи якостей, здібностей. Весь період життя людини - від народження до старечого віку, тобто онтогенез, супроводжується безперервними змінами в її психіці, які визначають

розвиток особистості. Кожний момент життєвого шляху виявляється в певному рівні розвитку властивостей, здібностей людини.

На цей аспект особистості вказував С. Л. Рубінштейн. Він зазначав, що розвиток людини - на відміну від накопичення досвіду, оволодіння знаннями, вміннями, навичками - це є розвиток її здібностей. І, навпаки, розвиток здібностей людини - це є те, що являє собою розвиток як такий, на відміну від накопичення досвіду.

Здібності формуються не тільки в результаті засвоєння продуктів діяльності людства, а й насамперед у процесі створення їх самою людиною. Доля людини у творенні навколишнього предметного світу - це водночас розвиток своєї власної природи, своєї особистості. Здібності людини безпосередньо пов'язані з її діяльністю та поведінкою. Б. М. Теплов дав визначення здібностей як індивідуально-психологічних особливостей, що стосуються успішного виконання діяльності або діяльностей. Здібності відрізняють одну людину від, іншої але не зводяться до тих знань, умінь і навичок, що є в неї. Здібності завжди є результатом розвитку.

Здібності не з'являються на порожньому місці. У основі розвитку здібностей лежать певні природжені особливості людини, її задатки. Тому з психологічного погляду правильно буде говорити не про природженість здібностей, а природженість задатків. Людина народжується з певними генетичними, анатомо-фізіологічними особливостями, на ґрунті яких за певних соціальних умов в процесі діяльності та спілкування формуються здібності особистості. При цьому анатомо-фізіологічні особливості, як і здібності, змінюються, проходячи певний віковий розвиток. Тому задатки можна розглядати і як вихідний анатомо-фізіологічний момент розвитку здібностей, і як анатомо-фізіологічний віковий фактор становлення та прояву здібностей особистості на всіх етапах її життєвого шляху.

На думку С. Л. Рубінштейна, розвиток здібностей у сукупності з задатками здійснюється у вигляді спіралі. Реалізація можливостей, які надають здібності одного рівня розвитку, відкриває нові можливості для подальшого розвитку здібностей більш високого рівня і т. д. Обдарованість людини визначається діапазоном нових можливостей, котрі відкриває реалізація наявних можливостей.

Здібності людини - це внутрішні умови її розвитку, які формуються в сукупності з задатками під впливом зовнішніх умов у процесі взаємодії людини з навколишнім середовищем.

Отже, генетичний аспект особистості слід вважати одним із головних її параметрів, базовим виміром, що має складну диференційно-інтегративну характеристику.

З одного боку, властивості, здібності особистості визначаються тим, яке місце серед соціально-психолого-індивідуальних властивостей і діяльнісних компонентів вони займають.

З іншого - кожна з властивостей і здібностей, маючи свою якісну та кількісну характеристику, є результатом вікового розвитку особистості. Вихідний пункт цього розвитку утворюють парціальні (що відносяться до

окремих органів і функцій) та загальні (притаманні всьому індивіду) задатки, тобто генетичні (спадкові і природжені) анатомо-фізіологічні передумови їх становлення в процесі діяльності та поведінки, навчання і виховання, самонавчання й самовиховання, творчості і само-творення.

Особистості притаманні певні рівні розвитку властивостей і здібностей, конкретний цілісний "профіль" розвитку, інакше кажучи - неповторна індивідуальність.

Можна сказати, що задатки і здібності являють собою крайні полюси генетичного виміру особистості, але утворюють єдиний сплав. Окремо вони можуть існувати лише на початкових вікових етапах розвитку особистості (як наявні передумови та генетичні можливості) або в умовах спеціального експериментального, абстрактно-теоретичного розчленування та вивчення.